

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЧИТАЛАЦ „С ЛАМПОМ НА РАСКРШЋУ“**

(Кишови концепти читаоца и Киш као читалац)¹

„Реци ми *шија чийаши*, *ја ћу ти рећи ко си...*“

(Франсоа Моријак)

Айсџиракџи: У фокусу овога рада, замишљеног као увод у истоимену студију, налази се Киш као читалац туђег и свог дела, као и типови читалаца у његовој поезици. Одатле произилази и пишчев концепт, односно концепти читаоца. Иако његова схватања нису изложена као чврст теоријски систем па се о концепту говори у ширем смислу, истраживање потврђује да је Киш био један од најрадозналијих читалаца свога доба, писац који је интензивно промишљао читање, добро познавао старе и пратио савремене методолошке оријентације теорија читања. Усвајајући ускостручну терминологију и типологију теоретичара читања и модификујући их према сопственом стваралачком и читалачком искуству, тематизујући чин читања у својој прози и карактеришући своје јунаке помоћу лектире коју читају, Киш је испољио изванредну инвентивност и истраживачку страст. То показује већ у роману *Мансарда*, у ком су проблематизовани они аспекти читања које ће актуализовати и осветлити класична, али систематизовати тек посткласична нартологија: приповедање у првом лицу и удвајање/умножавање ауторског *ја*, проблем граница између живота и литературе, наративна металепа и сл.

Кључне речи: Киш, читалац, аутор, јунак, (ауто)биографија, теорије читања, удвајање/умножавање ауторског *ја*, металепа, живот, литература.

* научни сарадник, beceskim@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-9/2021-14/200020 од 5. фебруара 2021. године.

1 Овај рад представља увод у истоимену студију о статусу и типовима читалаца у поезици Данила Киша, која ће бити објављена у књизи *Неки стварни и мојући свејови*. Студију чине целине: 1. Читалац и наративна металепа у роману *Мансарда*, 2. Наивни и ироницљиви читалац у *Башији*, *Јейелу* и *Раним јадима*, 3. Идеални читалац: *Пешчаник*, 4. *Муроманџија* (Читаоци зидних мрља у прози Данила Киша), 5. Читалац као преводилац и преводилац као читалац, 6. Кишов експлицитни концепт (концепти) читаоца.

Да бисмо одредили опсег појма који смо обухватили овим метафорично конципираним насловом позајмљеним из есејистике Исидоре Секулић, одредили смо се за донекле „чврст термин“ у поднаслову, који у други план помера дисперзивне методолошке оријентације, а у наш истраживачки фокус ставља комплексни концепт (тј. концепте) и статус читаоца у имплицитној и експлицитној поетици једног великог писца који је интензивно промишљао читање.² Реч је о једном од најрадозналијих и најинвентивнијих читалаца свога доба – како у погледу читања белетристике тако и у смислу опште информисаности, нарочито познавања тада модерне науке о књижевности и естетичких токова. Будући да говоримо и о Кишу као читаоцу (туђег и свог дела), о аутору који је писању приступио као читалац а читању као аутор и критичар, подразумева се да је развој методолошких оријентација теорија читања, који је у доба Кишове интелектуалне зрелости доживљавао врхунац, морао утицати и на његово схватање читаоца. Стога, иако се у Кишовим разматрањима појединих књижевних питања не може уочити ни концепт ни метод у строгом књижевнонаучном смислу, јер „писац, најчешће, није човјек система да би своје књижевне ставове изложио као један чврст књижевнотеоријски систем и да би их примијенио на своје дјело“ (Делић 1995: 119), у експлицитним изјавама, критичким судовима и аргументацијама он употребљава ускостручну терминологију теоретичара читања и позива се на многе теоријске концепте читаоца – од античких, преко формалистичких, рецепционистичких, па све до постструктуралистичких. И не само да поједине њихове аспекте и начела тематизује у својој белетристичкој прози него промишља и оне које ће теорија тек уобличити.³

Тако већ у раним текстовима Киш говори о неопходном књижевном образовању читаоца како би одређено дело уврстио у књижевни низ/ традицију (став Хорација у *Посланици Пизонцима*), о уважавању од стране аутора као предуслову да реципијент постане састваралац,⁴ о ингарденовски

2 Мада под појмом *чијање* првенствено подразумевамо процес „током којег у интеракцију ступају текст, жанровске конвенције или конвенције књижевног рода, оквири (жанровски, когнитивни, културолошки), читаочева емпатија и карактер“ (Бојанић Ђирковић 2020: 23), када је реч о Кишу као читаоцу и његовим јунацима-читаоцима, термин се односи и на невербалне творевине (трансмедјално читање), какво су *чијање* слика и *чијање* зидних мрља – тзв. вештина *муроманије*.

3 Као поуздан водич кроз типологију и концепте читалаца у синхронији и дијахронији који скраћује пут до информација, послужиће нам наведена монографија *Чијалац у науци о књижевности* Мирјане Бојанић Ђирковић (2020).

4 У есеју „О ирационалном. Кроз књижевне теорије“ налазимо цитат из списка *О узвишеном*, који ће Киш уздићи на ниво сопственог поетичког начела: 'Одиста, слушаалац који је наслутио оно што му нисте казали постаје за вас више него слушаалац – помоћник и пријатељ... Рећи му све као глупаку, значи очигледно ругати се његовој интелигенцији.' (Va: 185). У есеју „Господин Мак се забавља“ аутор истиче принцип *не досађивајши чијаоцу* – „Ако не бих имао да вам кажем ништа што и ви сами не бисте запазили или

многозначном сазнавању, асоцијативним низовима, уметности селекције асоцијација⁵ и детаља⁶ (као смернице *йравом* читаоцу), местима неодређености и активном читању (в. Ингарден 1971: 4–5, 35–52), те посебним законитостима које одређују *исйину* и *лаж* у књижевноуметничким текстовима (в. *ЅЛ*: 129–131; *ЅА*: 301–303)⁷. Још од романа *Мансарда* и приповетке „Ципеле“ имплицитно, а у књижевним разговорима почетком осме деценије и експлицитно, Киш инсистира на кључним терминима руског формализма – *очуђењу* и *йродуженој йерцейцији*, док у критичком делу *Часа анайомије* примењује новокритичарски концепт *йомној чишња*. У његовој стручној терминологији присутни су и Јаусов *хоризонй очекивања* (в. Јаус 1978), и Бартова *айоолойја чишјаоцу*,⁸ и Еково *ойворено дело*. Метафорична самотумачења *Пеичаника* као „савршене пукотине“ сведоче о прижељкивању овог романа не само у формалистичком и структуралистичком кључу, како налазимо у неколико ауторских изјава, него и у светлу деридијанске *йукойине* и фукоовске *йукойине у дискурсу*; тим пре што је Киш на изворном језику пратио промишљања ових теоретичара и о томе остављао поетичке коментаре.

Премда, колико је нама познато, аутора тог концепта нигде експлицитно не спомиње, кључни термини теорије читања Карлхајнца Штирлеа *наивни* и *ујућени чишалац* (Štirle 1989: 61–74) и њихове синонимне варијанте које се јављају код других теоретичара (*романйичарски*, *йрави*, *идеални*, *информисани*, *узорни читалац*) прилично су фреквентни у Кишовим есејима и интервјуима и отелотворени су у његовој наративној прози (ВР: 88).⁹

-
- осетили, не бих желео да вас замарам.“ (Va: 37) – став који ће временом прерасти у оштро противљење општим местима као „богу баналности“ и „еколошком проблему“.
- 5 У три наративизована есеја о *і. Маку* овај прототип читаоца и писца Д. Киша истиче да добар писац/ уметник, као и добар читалац, региструје само оне асоцијативне низове који у себи садрже или иницирају остале низове, јер *умейничка* је управо способност избора: „Уметност је пре свега селекција асоцијација, смелост уништења мисли још у заметку. [...] Треба пропустити само оне асоцијације које су функционалне већ а priori, још пре текста. Функционалне за следећи низ асоцијација у првом реду, а уједно (наравно) и за текст. Универзум, то су три јабуке на Сезановом столу. [...] Не мислите ваљда да би број могао битно да утиче на ширину тог универзума?“ (Va: 33–34). Ту Киш поставља темељ своје „поетике сажимања“.
 - 6 „Квалитет литературе јесте заправо у појединоствима. Литературу чини детаљ, а не такозвани велики потези. Или, ако хоћемо тачније, велики потези су направљени од детаља“, наглашава писац у разговору „Дојсовско прогонство“ (GTI: 197–198).
 - 7 Како смо у раду користили *Сабрана дела Данила Киша*: у редакцији Мирјане Миочиновић (2006–2007), у парентезе које се односе на изворе уносићемо само скраћенице наслова књига и бројеве страница.
 - 8 Ролан Барт је један од најцитиранијих аутора у Кишовим есејима и интервјуима, а о томе колико је овог теоретичара ценно сведочи и чињеница да је његов опус сачувао у својој строго „прочишћеној“ библиотеци (ПБ 30/ ОПУСИ: Barthes, Roland).
 - 9 Критикујући књижевну конвенцију свезнајућег приповедача, Киш и експлицитно карактерише лик мајке-читаоца у својим делима у односу на њен животни прототип:

Осим поменутих, у ауторским коментарима срећемо и квалификативе: *добар, њажљиви, одани, осетљиви, њроницљиви* читалац итд., при чему није увек јасно да ли се мисли на имплицитног или реалног читаоца. Дакле, када је реч о читаоцу – тој „полисемичној лексеми и комплексном методолошком концепту који се често може изједначити са појмом стратегија читања и стога додатно усложнити јер, с једне стране, дата стратегија подразумева и формални ниво текста, и емпиријског читаоца који чита у ’уцртаним’ стазама текста, али условљен когнитивним, културолошким и жанровским оквирима и компетенцијама које поседује“ (Бојанић Ђирковић 2020: 16) – у Кишовој наративној прози и поетици присутни су бројни типови читалаца. Њихова дистинкција мора се ишчитавати из сваког појединачног контекста.

Следећи типологију у савременој науци о књижевности, најпре ваља разликовати стварног или емпиријског читаоца „који декодира или тумачи (писану приповест)“ од фиктивног или имплицитног (узорног) читаоца и наратора тог наратива, који су иманентни приповедном тексту (Prins 2011: 31; уп. Izer 1974; Izer 1978; Еко 2001: 17–22; Volas 2016: 141–142; Schmid 2021). Фиктивни читалац се као „конститутивни елемент дела, односно у тексту претпостављени адресат сагледава као смерница (или скуп смерница у тексту) на основу којих реални читалац обликује стратегију читања (рецепције) текста“ (Бојанић Ђирковић 2020: 17). У интервјуу „Нормална особа не пише књиге“ (1984) Киш говори о разлици између имплицитног и емпиријског читаоца:

„Многи писци су толико наивни да лако помишљају како је све што они напишу веома, веома јасно, и ја такође патим од те врсте наивности. Ипак сам приметио да многи читаоци, осетљиви читаоци, не могу да повежу оно што је поменуто у писму са догађајима у остатку романа. Било је много начина да се писмо развије у *Пеишчаник*“ (GTI: 126).

„Осетљивог“ читаоца он призива и у следећој ауторској изјави:

„Чак и када унапред одлучите да пишете само ’објективно’, никада не можете потпуно сакрити своју осећајност. Надам се да ће читаоци у *Пеишчанику* ипак открити пишчева осећања, упркос мојим напорима да их прикријем“ (GTI: 128).

Осим типологије према критеријуму онтолошког статуса, која се даље уситњава, термилошки и појмовно проширује и разликује од оријентације до оријентације, од аутора до аутора, подела се врши и према позицији

„Моја је мајка у младости читала песме и романе са наивним уверењем невиних читалаца који између животне и романескне (песничке) истине не праве разлику“ (ŽL: 18); „Моја је мајка престала да чита у двадесетој години, у часу када је поставила себи (и не знајући) то круцијално питање модерне поетике: ’А, одакле ви то знате, господине?!’“ (Sk: 336). Мајка је, значи, превазишла *наивној* и постала *њобуњени чиијалац* (Igltan 1989: 18–20).

читаоца у односу на текст: на текстуалног (енкодираног, уписаног) читаоца и извантекстовног адресата (Бојанић Ђирковић 2020: 18; в. Мило-сављевић Милић 2008: 184–207). У фокусу овога рада налазе се, дакле, и реални и имплицитни, и текстуални и извантекстовни читалац у поезици Данила Киша.

Да је *чишање* кључна реч за разумевање његове поетике, сведоче и чињенице да је Киш један од малобројних писаца који у својој прози *приказују* сâм чин читања, мајсторски дочаравајући читалачко ураћање и наративну емпатију (нпр. *Ма*: 40–43; *ВР*: 66, 79–90, 173; в. Keen 2006: 207–236; Keen 2007), да своје јунаке портретише помоћу лектире коју читају и библиотеке коју поседују, док у метанаративним коментарима, аутопоетичким исказима и есејима непосредније говори о сопственом читалачком искуству, полемише са теоријским концептима и карактерише читаоца за којег пише.¹⁰ Тиме иманентно дефинише и своје схватање појма *чишалац*. Међутим, како је већ наглашено, његов портрет читаоца много је теже скицирати него што се на први поглед чини: он једном има на уму имплицитног, други пут реалног читаоца, а трећом приликом говори са позиције на међи текстуално уписаног и екстерног читаоца. Ствар није једноставнија ни са приказивањем карактера његових јунака-читалаца, јер они припадају различитим типовима, од којих сваки има свој привилеговани аспект, односно аспекте рецензије; тим пре што се хијерархија тих аспеката не мора поклапати са оном у пишчевом промишљању и експлицитним ауторским изјавама, и што се онтолошки статус, па чак и позиција јунака-читалаца може динамично мењати у једном истом делу.

Генерално узев, најистакнутији аспект рецензије код Киша јесте сазнање – „радозналост која се граничи са грехом“ (*ВР*: 85) – што је став који избија из *Мансарде*, *Раних јага*, *Башиће*, *Иејела*, *Пешчаника*, *Гробнице за Бориса Давидовича*, *Енциклопедије мртвих*. На пример, Анди се задржава у нужнику не због лењости црева, него зато што тамо чита илустроване журнале који су служили уместо тоалет папира (*ВР*: 65–66). Читање је и бег од суморне стварности, па исти јунак чита да би превазишао страх од смрти и заварао глад, што чини и главни лик *Мансарде* (*Ма*: 13). Јунаци Кишове наративне прозе читају и ради уживања, подстицања осећајности, креативности, маште. Сагледавање различитих (романескних) „истина“ пружа увид у релативност једне тачке гледишта, односно релативност људских гледишта уопште и омогућава изградњу објективнијег суда о појавама, људима и догађајима,

10 „Ја пишем за читаоца који има културу. Верујем да тај читалац постоји: захваљујући томе ја имам публику“; „Имам читаоце у целом свету, уску, али верну публику. Читалац мојих књига биће неко ко је већ читао *Библију*, *Хомера*, *Овидија*, *Дантеа*, *Раблеа*, *Толстоја*, итд... Он постоји, тај читалац“ (*ГТИ*: 219).

Збирку прича *Рани јаги* Киш је написао „За децу и осетљиве“, како стоји у поднаслову.

те усвајање исправних етичких начела.¹¹ Чита се и да би се призвали и реконструисали нестали светови, у Кишовом случају свет средњоевропске јеврејске интелигенције и отац ког одавно нема. Није ли креативно *чишање* очевог писма изнедрило „антрополошки“ роман *Пешчаник*?

Читајући лектуру и емпатички се уживљавајући у њу, Андреас Сам сазрева и као читалац и као особа (интелектуално, емотивно, морално), те од *наивној* прераста у *ујућеној* читаоца: „Пропратио сам у свом детињству судбине свих старозаветних личности, грехове грешних и праведност праведних, био сам Каин и био сам Авељ, наизменично, седео сам у Нојевој барци и давио се у мору са грешницима“ (BP: 81). У *Башићи*, *йејелу* догађаје приповеда дечак, са повременим назнакама да се у његову перспективу меша и фокализација одрасле особе, сада већ писца (за *Малу школску Библију* наратор ће рећи: „Књига мог живота“ – BP: 79). Фокализација писца постаје доминантна при крају романа, нарочито у металептичким прекорачењима, у којима аутор скицира портрет читаоца којем је роман намењен:

„Откако је генијална фигура мог оца нестала из ове приче, из овог романа – све се расточило, разудало. Његова моћна појава, његов ауторитет, па чак и његово име, његови славни реквизити, били су довољни да држе потку приче у чврстим оквирима, ту причу која ври као грожђе у бачвама, ту причу у којој воће полако гњије, изгажено ногама, смрвљено пресом успомена, оптерећено својим соковима и сунцем. Сада су пак напрасли обручи, источило се вино приче, душа воћа, и нема тог бога који ће га вратити у мешину, који ће га сабити у причу, салити у кристалну чашу. [...] Сакупићу дакле на гомилу све те разгледнице, ту епоху пуну старинског сјаја и романтичности, помешаћу своје карте, затим ћу их развити у пасијансу за читаоце који воле пасијанс и оној, који воле жарке боје и вртоглавицу“ (BP: 170).

У *Раним јадима* равноправно се смењују два наратора: дечак који приповеда у првом лицу и одрастао човек који са нове временске дистанце (и са метадијегетичког нивоа) сагледава догађаје из сопственог детињства (приказане у аутодијегези),¹² при чему је њихова позиција час екстерна час интерна у односу на његову нарацију (смењивање првог и трећег лица), а фокализације дечака и одраслог писца, тј. аутора, преплићу се и прожимају: „Да останемо при трећем лицу. После толико година, Андреас можда и нисам ја“ (RJ: 32). Металепсом, којом се завршава и „Еолска харфа“, последња прича у збирци *Рани јади* (RJ: 32), наратор/ аутор сутерише читаоцу да, с једне стране, није могуће потпуно се емотивно дистанцирати од сопственог живота транспоновоаног у фикцију, док је, с друге, упркос блискости приповедних јунака и њихових прототипова из стварности, недопустиво

11 „И рекох им да их не цепају, јер многе књиге нису опасне, опасна је само једна“, изјављује Барух Давид Нојман, јунак Кишове приповетке „Пси и књиге“ (Gb: 124).

12 „У то време још нисам ни помишљао да ћу икада писати приче“ (RJ: 44).

и бесмислено једначити егзистенцијални и фиктивни свет.¹³ Промишљајући технике преношења (ауто)биографског и документарног у наративну прозу и начине металептичког прекорачења, Киш је о том парадоксу оставио читав низ коментара: „... јер ја оног који пише о себи и ја што га описује нису и јесу исто лице“ (ЏА: 144); „Едуард Сам и – мој отац? Па то је једно те исто лице. Само што је мој отац био много већи и много изгубљенији“ (Ва: 493). У разговору с Б. Кривокапићем 1982. године писац ће пак изјавити: „Наравно, рећи да је мој отац исто што и Едуард Сам је нетачно, то је једна транспозиција, као отприлике, сликарски говорећи – пошто сам ја већ у атељеу [Радомира Рељића] – кад ставите на један портрет зелену боју на лице које при комбинацијама даје некакву сенку зелене, а тамо је нема на том лицу“ (Киш 2011: 16).

Захваљујући позицији аутора и узорној чиилаоца – читаоца „с лампом на раскршћу“ – Киш већ тада озбиљно промишља, тематизује и прилично експлицитно говори о проблемима које ће актуализовати класична, а продубити посткласична наратологија: како уверити читаоца у истинитост приповеданог, проблем граница између стварности и фикције,¹⁴ поступак металепсе, проблематични идентитет и амбиваленција ауторског ја у аутобиографској прози (в. Debra 2002; Pier 2011) и сл. Ма како се чиниле контроверзним његове изјаве везане за читаоца – једном приликом говорио би о њему с изузетним поштовањем (ту је најчешће, али не увек реч о имплицитном читаоцу),

13 Тако у разговору „Сви гени мојих лектира“ Киш истиче да ће и сам писац „у једном тренутку побркати, по логици ствари и моћи уобразиље, шта је стварно а шта домишљено у једном делу“, док у интервјуу „Џојсовско прогонство“ објашњава да је пројекат *Живои, лиијераишура* „мала разрада тзв. пишчеве кухиње“. Ту покушава да одговори на питања о уделу аутобиографског и фантазије у својим књигама. Иако већина читалаца жели „да сазна да ли је то стварно тако било“, и самом писцу тешко је да то разабере у паралелном (уметничком) свету (GTI: 197; в. ŽL: 7–9). „Циљ сваког писца је да убеди свог читаоца како се догодило све о чему он говори, да је то истина, али у књижевности нема истине. Све је то моја лична истина, онако како ја видим догађаје у књигама и документима, како сам ја усвојио тај свет, како сам га испуноу. Да ли то функционише као књига или не, зависи од технике: да ли је читалац преварен или није, да ли сам успео да га надмудрим?“, подвлачи Киш у интервјуу „Ироничан лиризам“ (GTI: 261–262).

У приређивачком поговору књизи интервјуа *Горки шалои искуства*, Мирјана Миочиновић наглашава да „овако сакупљени, они чине кохерентну теоријску суму, прошарану аутобиографским подацима које је Киш износио не само да би удовољио знатижељи саговорника (а преко ових и знатижељи својих читалаца), већ и зато што га је трајно заокупљало питање односа између фикције и *факашја*, између *описаној* и *описивача*, између *лиијераишура* и *живошја* као двеју конкурентних појава, као најбољнијег *или-или* у судбини писца“ (Миоџиновић 2007: 359; GTI: 359).

14 Теорију о илокативним и онтолошким границама и оквирима изложиће тек Мери-Лор Рајан на прелому векова. Иста ауторка изучавала је поступак наративне металепсе и предложила њену типологију (в. Ryan 1991; Ryan 2006: 246–248; ed. Ryan 2004; Ryan 2005: 1–23; Ryan 2006: 1–30 итд.).

други пут с нишодаштавањем (углавном везано за појам „шире читалачке публике“ и конкретне злонамерне читаоце-критичаре његових дела, с којима је полемисао на страницама дневне штампе током 1976–1977. године и у *Часу анаџомије*) – бројна „места неодређености“ у белетристичкој прози, металептичка поигравања „од фигуре до фикције“ (Genette 2006), упорно тематизовање чина читања, те велики број интервјуа и ауторских коментара везаних за рецепцију, сакупљених у књигама *По-еџика, По-еџика, књија дру-џа, Ното poeticus, Час анаџомије*, (у) којима је додавао смернице и удовољавао знатижељи својих читалаца, сведоче о томе колико је овај писац чезнуо за *џравим* читаоцем,¹⁵ за читаоцем духовним сродником и саствараоцем, те за тим да не буде „писац слављен“ већ „оспораван“ и „проблематичан“ – једном речју, писац *криџички* (про)читан: „Више бих волео [...] десет правих читалаца од стотину или хиљаду оних који нису дошли до књиге по изборној сродности него је то случајно“ (HP: 273). А како налазимо у ауторским пролозима, набројаним по-етичким књигама желео је да омогући „читаоцу да свој суд о ауторовим интересовањима, страстима и заблудама одмерава у времену; и да у тим текстовима види у првом реду дневник једног радозналост читаоца, лектуру једног писца“ (HP: 9). Могло би се рећи да је Киш, чезнући за „поетски писменим читаоцем“, као и његов духовни и по-етички сродник Мандеџштам, пре писао за „читаоца у потомству“ него за свога савременика. Јер на питање да ли писац познаје своје читаоце, он сасвим искрено одговара: „Мало их је и налик су на мене“ (HP: 225).

ИЗВОРИ

Kiš Danilo. *Sabrana dela Danila Kiša: u redakciji Mirjane Miočinović*. Beograd: Prosveta 2006–2007:

Ma – Mansarda,

BP – Bašta, pepeo,

RJ – Rani jadi,

Pe – Peščanik,

Gb – Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti,

EM – Enciklopedija mrtvih,

ČA – Čas anatomije,

HP – Homo poeticus,

Va – Varia,

ŽL – Život, literatura,

Sk – Skladište,

GTI – Gorki talog iskustva.

15 Према типологији Волфганга Изера, *џрави чииџалац* је читалац „којег прижељује писац, што одговара каснијем концепту (идеалне) ауторске публике Питера Рабиновича и Џејмса Фелана“, запажа Бојанић Ђирковић (2020: 17; уп. Rabinowitz 1988: 268–291; Phelan 2011: 55–75; But 1976). Међутим, Изер одбацује концепт *идеалној чииџаоца*, сматрајући да то може бити једино сам аутор (1978: 29).

- Kiš 2011: Danilo Kiš. [Razgovor s Borom Krivokapićem] 12. marta 1982. u TV emisiji „Teleskopija“ (fragmenti). U zborniku: *Danilo Kiš (1935–2005): između poetike i politike*. Priredila Mirjana Miočinović u saradnji s Vladimirom Tupanjcem i Aleksandrom Savanović. Centar za kulturnu dekontaminaciju: Beograd 2011, 9–31. Ceo razgovor dostupan je na adresi <https://www.youtube.com/watch?v=qxx1-urhyHU>, pristupljeno 11. 11. 2020.
- ПБ 30/ ОПУСИ: Barthes, Roland. Лерат Данила Киша, Библиотека САНУ, Београд.
<http://www.danilokis.org>

ЛИТЕРАТУРА

- Бојанић Ђирковић 2020: Мирјана Бојанић Ђирковић. *Чиїлалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија чиїлања*. Ниш: Филозофски факултет.
- But 1976: Vejn But. *Retorika proze*. Preveo Branko Vučićević. Beograd: Nolit.
- Volas 2016: Martin Volas. *Novije teorije pripovedanja*. Prevela Milena Vlatić Jovanov. Beograd: Službeni glasnik.
- Genette 2006: Gérard Genette. *Metalepsa: Od figure do fikcije*. Prevela Ivana Franić. Zagreb: Disput.
- Debra 2002: Malina Debra. *Breaking the Frame: Metalepsis and the Construction of the Subject*. Columbus: Ohio State UP.
- Делић 1995: Јован Делић. *Књижевни погледи Данила Киша: ка поетици Кишове прозе*. Београд: Просвета.
- Eko 2001: Umberto Eko. *Granice tumačenja*. Prevela Milena Piletić. Beograd: Paideia.
- Iglton 1989: Teri Iglton. „Pobuna čitaoca“. *Književna kritika*, XX, 3/1989, 18–20.
- Izer 1974: Wolfgang Izer. *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Izer 1978: Wolfgang Izer. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Ингарден 1971: *О сазнавању књижевної уметничкої дела*. Београд: СКЗ.
- Jaus 1978: Hans Robert Jaus. *Estetika recepcije*. Prevela Drinka Gojković. Beograd: Nolit.
- Keen 2006: Suzanne Keen. „A Theory of Narrative Empathy“. *Narrative*, Vol. 14, No. 3 (October 2006), 207–236.
- Keen 2007: Suzanne Keen. *Empathy and Novel*. New York: Oxford University Press.
- Милосављевић Милић 2008: Снежана Милосављевић Милић. „Типови наратера у српском реалистичком роману“. *Прича и тумачење*. Београд: „Филип Вишњић“, 184–207.
- Miočinović 2007: Mirjana Miočinović. „Pogovor“. U: Danilo Kiš. *Gorki talog iskustva*. Priredila Mirjana Miočinović. *Sabrana dela Danila Kiša: u redakciji Mirjane Miočinović* (2006–2007). Beograd: Prosveta, 359–361.
- Pier 2011. John Pier. „Metalepsis“ (revised version). *The Living Handbook of Narratology*. (<https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/51.html>, pristupljeno 15. 7. 2021)
- Prins 2011: Džerald Prins. *Naratoški rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rabinowitz 1988: Peter J. Rabinowitz. „Polazišta za jednu teoriju čitanja“. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život*. Zagreb, god. 44, 9–10/ 1988, 268–291.
- Ryan 1991: Marie-Laure Ryan. *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Bloomington: Indiana UP.
- Ryan 2004: Marie-Laure Ryan. *Narrative across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ryan 2005: Marie-Laure Ryan. „On the Theoretical Foundations of Transmedial Narratology“. Ed. by J. Ch. Meister. *Narratology beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinarity*. Berlin: de Gruyter, 1–23.

- Ryan 2006: Marie-Laure Ryan. "Metaleptic Machines". *Avatars of Story*. Minneapolis/ London: University of Minnesota Press, 204–30, 246–48.
- Ryan 2006: Marie-Laure Ryan. "Narrative, Media, and Modes". Minneapolis/ London: University of Minnesota Press, 1–30.
- Phelan 2011: James Phelan. "Rhetoric, Ethics and Narrative Communication: Or, from Story and Discourse to Authors, Resources and Audiences". *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, Vol. 94, No.1/2 (Spring/ Summer). USA: Penn State UP, 55–75.
- Schmid 2021: Wolf Schmid. "Implied Author" (revised version). *The Living Handbook of Narratology*. (<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/implied-author-revised-version-uploaded-26-january-2013>, pristupljeno 5. 7. 2021)
- Štirle 1989: Karlhajn Štirle. „Čitanje fiksijskih tekstova“. *Književna kritika*, god. 20, br. 9/1989, 61–74.

Mirjana M. BEČEJSKI

THE READER WITH “A LAMP AT THE CROSSROADS”

(Kiš's concepts of the reader and Kiš as the reader)

SUMMARY

Pictured as an introduction into the study of the same name due to be published in the book *Some Real And Possible Worlds*, this paper focuses on Kiš as the reader of the works of others and his own works, as well as on the types of readers in his poethics. That is where the writer's concept, i. e. the concepts of readers originate from. (The study consists of the following sections: 1. The reader and narrative metalepsis in the novel *Mansarda*, 2. *The naive and insightful* reader in *Garden*, *Ashes*, and *Early Sorrows*, 3. The ideal reader: *Hourglass* 4. *Muromancy*. Readers of the marks on the wall in the prose of Danilo Kiš 5. The reader as an interpreter and the interpreter as a reader, 6. Kiš's explicit concept/concepts of the reader.)

Although his understanding is not expressed as a firm theoretical system, thus the concept is spoken about in a wider sense, the research confirms that Kiš was one the most curious readers of his time, a writer who intensively reflected on reading, who knew well the old methodological orientations in the reading theory and followed the contemporary ones. By adopting specific terminology and typology of reading theory and modifying it according to his own writing and reading experience, by themetising the act of reading in his prose and characterising his heros by means of what they read, Kiš demonstrated astonishing inventiveness and research passion. He already showed it in the novel *Mansarda*, which points out those problems of reading that will be actualised and systematised by classic narratology but cleared up only later by post-classic narratology: narration in the first person and duplication/replication of the author's *I*, the problem of boundary between life and literature, narrative metalepsis etc.

Key words: Kiš, reader, author, hero, (auto)biography, reading theories, duplication/ replication of the author's *I*, metalepsis, life, literature.